

Nemzetör és bujdosó

*Érik a gabona
Melegnek a napok.*

PETŐFI.

I.

„Idvez légy szépre derült szép nap, martius 21-e. Te, aki az életrevalóba új erőt öntesz és a sorvadó útját jótékonyan sietteted, ihlesd esökkenetlen erővel kezdett haladásunkat és fektesd sírjába a magát túl éltet! Amen!“

Ez a hazafi Brassai imádsága. Ha semmi más adatunk nem volna, ez a kis nemzeti ima meggyőzhetne, hogy keblében a hazafiság tüze lángolt. De ha tovább vizsgálódunk, meggyőződünk, hogy egész életét a hazaszeretet nemes hevülete irányította. Ha nem is kuruc, mindenesetre tántoríthatatlan hazafi volt. A rendi intézményeket elvből helytelenítette, a nemzet elnyomását, a népéletben is a sajtóterén is tapasztalta, érezte. Rablánc volt az író kezén. A jobbagység és az idegen gyámság megbénította a nép mozgását.

1834-ben, midőn Bécsben lakott, gyönyörű bizonyítékát adta hazafiságának. A Rhédey Claudine grófnő és Würtemberg Herceg esküvőjére meghívták tanúnak. A családdal főnntartotta az összeköttetést azután is. Mikor a házasságból származott egyetlen gyermek, Thek herceg, akkorára nőtt, fölszólították, hogy a fiú nevelését vállalja el. Brassai udvariasan kitért a nagy megtisztelés elől, mert „munkásságát nem akarja elvonni hazájától.“

Számtalanszor kimondotta, hogy csak azt tartja hazafinak, „ki nemzete becsületét, bármi gyenge erővel, védeni kész.“ Ezt magára nézve olyan kötelességnek tekintette, hogy már 1832-ben nyilatkozik, — habár indirect uton — az Unio mellett, amit az éles anyai nyelvben talál meg. Ilyen heves

szavakra engedi tollát: „Ki kell mondanom, ami szivemen van, ha mindjárt szavaimért a világot kerülő baglyok, denevérek csoportjai ezerenként reám tódulva, penészes szárnyaikkal arcul csapdosnának is.“ A józan gondolkodásuak, nem félek félreértsenek „vesszen ki inkább gyökerestől édes anyai magyar nyelvem, melynél szebb muzsikaszót fülem nem esmér, mintsem ahelyett, hogy lassanként a két haza minden fiait szeretettel egyesítő, testvéri kötéllel válva, az elnyomó félt, az elnyomottól különböző közfal legyen.“¹

Ez az unio riadója 16 évvel kora előtt. Valahol alkalmazta nyílt, Brassai mindenütt utat engedett hazafias érzelmeinek. Lapja, a *Vasárnapi Ujság* szeliden és burkoltan mindig, de nyíltan is számtalanszor lelkesít a hazafiságra. 1846-ban Kolozsvárt hallgatja és ismerteti Liszt művészetét: „Liszt Ferenc olyan sokat képes feledtetni a rideg jelenből, s viszont oly sokat támaszt fel emlékeink sírjából. Csak az a híja, hogy kurucok legyünk, midőn hatalmas Rákóczián elandalgunk. Ha szája nem beszél is magyarul, beszél ám művészi tíz ujja.“

A szabadságharc halhatatlan költőjével, Petőfivel jó ismeretségben volt. 1847-ben, midőn Petőfi Kolozsvárt meg látogatta, Brassai vezette be az Uricasinóba. A *Honderü* című lap megtámadta Petőfit. Brassai lapjában védelmébe veszi azon zsarnoki rosszalással szemben, mellyel a *Hazánk* szerkesztőjét oly nagy hévvel és durván megtámadja, hogy Petőfi leveleinek lapjába helyet adott. Mint tudjuk az olvasók ebben sem vesznek részt a *Honderü* véleményében.²

Később is foglalkozott Petőfivel. 1863-ban a Koszoruban, jól ismert W betűje alatt a Petőfi utánzók ellen szólva mondja: „Egy költőnket sem utánozták annyian és annyira, mint Petőfit, miért, miért nem, arra hosszas volna kiterjeszkedni, de azért létez-e egy második Petőfi és fog-e létezni, ha tízezer évig fog is nyelvünk tartani?“ Brassai mindig teljesen együtt érzett az elnyomottakkal. A hűbérrendszert elítélte, az ellen minden alkalommal felemelte szavát. 1848 eseményei

¹ *Nemzeti Társalkodó* 1832 I. 307—1.

² *Vasárnapi Ujság* 1847. 712 l. *Egy pár szó némely kollegáinkhoz.*

egyetlen magyar embert sem hangoltak őszintébb öröme. Valósággal extázisba jő, midőn a forradalom Franciaországban kitör: „Most már a haladásra, melynek szellemi tárgyait nem a *Szajna*, hanem a *Szamos* partján találjuk! A febr. 22 napján keletkezett galvános rezzenés Európát végig rázni indult — írja a *Vasárnapi Ujságban*. Hol jó villanyvezetőre talált csendesen haladva; hol makacs anyagok gátolták, ott erőszakosan és rombolva töre keresztül. Prága, Bécs vérrel és zavarral, Pest és ennek utánna Kolozsvár csendes krizissel hódoltak hatalmának. Monarchiánk fejéből a holt tetem ki van vágva, szivében a vértolulás szabadon bocsátva. Mikép maradhattunk volna mi is összedugott kezű nézők?”

Annyira áthatotta Brassait a nagy napok villany-áramlata, hogy március 20-án reggel, amidőn Kolozsvárt még minden csendes volt, mert még nem jutott volt oda a pesti események hire, ahelyett, hogy tantárgyával foglalkozott volna, „elkezdte nekünk beszélni a párisi eseményeket s egyfélőrai előadás után, kalapját vevén, távozása közben így szólt: Jegyezzék meg uraim, hogy a szabadság zászlóját első sorban mindenütt a fiatalság ragadta meg és hordozta körül. Remélem, hogy önök miatt sem kell megszegyelnünk magunkat.“

Szavainak leírhatatlan hatása volt. Az ifjúság a hirrel szétfutott a városban, s már néhány óra mulva fiatalsági gyűlés volt összehíva a három főiskolából a ref. kollegiumban. Egy barna fiatalember — Gyulai Pál — fölállott a padra s fölolvasta költeményét:

*Nyugat felől testvérink ajkiról
A szent-szabadság mennydörgése szól.*

Egy kis forradalom kelekezett a városban, mert a deákok észrevették, hogy a katolikusokat hazarendelték és bezárták. Szabadítsuk meg őket! Hangzott a jelszó, s gróf Bethlen Olivér és társai vezetése alatt a mindig szaporodó fiatalság a Lyceum kapuját betörte, fölrohant az emeletre és szóltak: Testvérek hív a haza! Nem követtek? Mind együtt mentek a Farkas-utcába, a Gubernium ablaka alá, hol épen gyűlésezett a Kormánysház. Országgyűlést, országgyűlést! Kiáltották, s midőn gróf Teleki lekiáltotta: Takarodjanak haza, kitört az

orkán. Azután bejárták a város utcáit, fölírták a falakra az újabb jelszót: Unio vagy halál! A kormányzóhoz ismét visszatértek, s macskazenével tisztelték meg. Ide nőtt a hatása Brassai félórás előadásának és a márciusi szellőnek!³

A márciusi eseményekről Brassai olyan elragadtatással ír lapjában, hogy az ifjúság jogosan tekintette vezérének: „Tavasz kezdete mrt. 20-ra van téve a naptárba s ime a tavasz nem veszi figyelembe a kalendárium készítő urakat s egyik országban már február vége felé, a többiben martius első napjaiban merészkedik kitörni a napfényre ezer csiráival egy szeb és vidorabb életnek. Boldogok mi, a jelen újjáteremtő korszak gyermekei, hogy a népek s közelebbről tulajdon népünk, az egykor oly szép, oly dicső magyar nemzet újjászületési napjait megérhettük s gyümölcseit is már szaggathatjuk.

„Martius 21, egy magyar nemzeti bájas tavasznak volt hajnala ránk nézve Kolozsvárt. Roppant tömeg hullámozta körül a tanácsházat a szabadság szent érzelmeitől lángolva. Nemzeti színű lobogók repkedtek a szélben, mely mint egy jelképe volt a lelkeket szokatlanul meghatott lázas ihletségnek. Kolozsvár és népe egészen újra született. Nemzeti szín díszlett minden kalapon vagy mejjen. Az oly sokat nyavajgott testnek egészsége, jószíne megkezdett jöni.“

Brassai a lapjából kihagyja a „közhasznu ismeretek“ rovatját és a lap homlokára írja Petőfi szavait: Érik a gabona, melegek a napok. Lázban van, hogy „cenzurái bábáskodás nélkül született meg lapja.“ Lázban van az egész város. A város vezető férfiai máricus 20-án gróf Bethlen Ádám házánaál értekezletet tartanak. Jelen van Brassai is. Megállapodnak, hogy a város közgyűlését összehívadják. A gyűlésen hűségnyilatkozat mellett kimondják, hogy a fenyegető vész idejére, a biztonság fenntartásáért *polgári örséget* alakítanak s az országgyűlés összehívását kérik. Kezdenek tüntetni az unio mellett. Wesselényi Miklós a Hiradóban megindítja az áramot. Utána sokan nyilatkoznak és lelkesítnek az eszme mellett. Egyben támadják a maradiákat „vesszen a vonagló peesovicsoknak utolsó lélekzete is.“

³ Irja Gál Lajos lelkész, ki maga is részt vett a mozgalomban. K. i. szerző gyűjteményében.

Brassai írja a *Vasárnapi Ujságban*: az egyesülés órája ütött és mégis vannak emberek, kiket tudunk és nem tudunk, kik azt merik kimondani, hogy Erdély nem egyesülhet Magyarországgal. Az a fenevad ez, mely annyi idő óta a divide et vinces pokoli maximájával tudta a népek szabadságát hiu álomképpé tenni, az akar minket most az unio üdvétől, egyetlen üdvüinktől megfosztani.

Kolozsvár alkalmazkodott az új időkhez. Megélénkül az irodalmi munkásság. A város képe is megváltozott. Mindenki ajakán a nemzeti ügy volt a jelszó. A városi százak tanácsát (centumpáterek) megszüntették, szervezik a képviselő-testületet. A polgárság választás útján tölti be a helyeket. Beválasztják Brassait és nemzetőr-társát, Hajós Jánost. Kérik, sürgetik az országgyűlés gyors összehívását, hogy az ki mondhasssa Erdélynek Magyarországgal egyesülését, az uniot.

Az országgyűlést csak május 29-re hívták össze, ami nagyon bántotta a lelkes hazafiakat. Egy küldöttséget szerveznek. Megválasztják Brassait is, hogy az unio ügyében menjen föl Pestre. A küldöttséget Pesten örömszajjal fogadták. A magyar kormány biztatta, a pesti ifjúság keblére ölelte a követeket. Megható volt a nagyszerű fogadás. A márciusi ifjúság vezére, Vasváry Pál üdvözölte a pesti nép nevében. A kolozsváriak nevében Nagy Péter válaszolt, végül „Brassai Sámuel humorizált. Folytonos örömrivalgás követte csipős élceit.”⁴

Kolozsvárt megalakult a nemzetőrség. „A lelkesült-ség mértéke, hogy nem egy agglegény, ki már kenyérének javát megette, oly frissen forog a katonai gyakorlatokon, mint bármely pelyhetlen állu fiatal.” Brassai is beállott nemzetőrnek. Hadnagyvá választották. Hajós János volt hadnagy-társa. A Belmagyar-utcai századba osztották be. Érdekes jelenség lehetett Kolozsvár utcáin a hosszúhajú, nagy oldalszakálu, magas termetű Brassai kék attilában, szűk magyar nadrágban, karddal oldalán. (Unitárius Közlöny 1898 évf. 127 I.)

Élete utolsó éveiben is némi büszkeséggel emlegette nemzetőri élményeit.

⁴ Erdélyi Hiradó. I. kivonatolva Ürmösi Lajos *Erdély irányadó lapja* 137 sk. 1.

Egyszer ki voltak vezényelve Szamosujvárra Urbán ellen. Az ellenséges csapatok jórészt megközelítették egymást, de ütközetre nem kerülhetett sor, mivel egyik a másiknak annyira ijedtét vette, hogy mindkettő futásnak eredt. Az Urbán serege Beszterce, a nemzetöröké Kolozsvár felé. Rettenetes zord idő volt, s csodálatos, hogy mégis észre sem vették. Úgy jöttek, mintha repültek volna. Furcsa dolog a félelem!⁵

A hazafi Brassai mellett eltörpült, sőt eltűnt a tanár. Nem is lehetett másként, mert 1848 májusában minden épkezláb tanuló beállott honvédnek. A deákok nagyobb része a híres 11-ik zászlóaljba. Iskolába csak a gyermekek jártak, kiket Székely Mózes, Berde Áron, Mikó Lőrinc és Kriza János tanárok s a deákok közül Varga Zsigmond papjelölt és Gottárd Zsigmond tanítottak. Az iskolát május végén feloszlatták, 1848—49 évben csak az alosztályuak tanultak, de ezek is nagyon leapadt számban. A második osztályban van legtöbb (15). A tanulók összes száma 57.

Tanár és tanuló keveset gondolhatott a tudományra, mert első gondja a szabadságért vívott titáni harc volt.

II.

1848 november hónapja gyász és bánat sötét, nehéz felhőit borította Kolozsvár egére. Az ellenség közeledtének híre föl kavarta a város nyugalma. Minden nap újabb tudósítás, s bár legtöbbje túlzott, a félénkebb emberek sietve szedték össze fölkelhetőiket és igyekeztek elmenekülni. A Kolozsvárt állomásozó honvédek parancsnoka gr. Bethlen Gergely őrnagy volt. A parancsnok igen gyöngének tartotta haderejét, arra, hogy az ellenséggel szembe szálljon, mert az is el volt híresztelve, hogy Felek felől az erdőkben 20.000 oláh van elrejtve. Megjött a hír, hogy az ellenség elfoglalta Szamosujvárt. A városban árulás, ijesztgetés izgatott mindenkit. A város november 16-án éjjel rendkívüli közgyűlést tart. Éjfél utánig tanácskoznak a teendők felett, s végül is kimondják, hogy a várost föl adják. Követséget küldöttek Urbánhoz, a cs. kir. katonaság parancsnokához. A küldöttség kijelenti,

⁵ Saját elbeszélése.

hogy a város a katonai kormányt elismeri, a katonaság eltartásáról gondoskodik, s a nemzetőrséget átalakítják. Ezzel szemben a katonai parancsnokság személy- és vagyonbiztonságot ígér.

Brassai nem bízott az ígéretben, még ha az ő kezébe lett volna is letéve, de arra sem számított, hogy a küldöttség meg fogja kapni az ígért védelmet, még kevésbé biztosítást. Készülni kezdett az eltávozásra. Saját könyvtárát a tanulókkal bevitette az iskola könyvtárába, melynek ő volt a könyvtárnoka. A könyvtár kulcsát átadta az igazgatónak. Lapjai a *Vasárnapi Ujság* és *Természetbarát* utolsó számai kiszedve a nyomdában maradtak. A város képe minden percben változott. November 17-én kivonultak a mi katonáink. Szomorú és gyászos napja volt Kolozsvárnak. Siri csend, közrémülés az arcokon. A nemzeti lobogókat mintha a sír nyelte volna el. Bár gyéren, de már ezen a napon látni lehetett itt-ott sárga-fekete színeket.⁶

November 18-án vonult be Urbán serege. A kevesek vitézsége és hősie kitarása megóvta a várost a feldulástól, de a lakosság, ha eltávozott, ha otthon maradt, kinos helyzetben volt. A nótázott embereknek nem volt megállásuk sem a városban, sem az országban. Brassai is ezek közé tartozott. Menekülnie kellett, hogy Urbán ne érje Kolozsvárt. Egész karaván menekülővel együtt vonultak Bánffihunyad felé 25 fokban hidegben, gyalogszerrel, Vay, a kormánybiztos is közöttük volt. Urbánnak Brassairól azt adták föl, hogy elszökött előle. Azzal vádolták, hogy ahova a császáriak bementek, onnan Brassai eltűnt. „Semmi okom nem volt keresni velők az érintkezést, ámbár a népgyűléseken nem vettem részt, nyilvános helyen nem szónokoltam” — mondotta. — Ekkor ilyen messzemenő magyarázatra nem adtak alkalmat, hanem akit gyanuba fogtak, azzal hamarosan elbántak. Bizonyosan elvitték volna Brassait is Nagy Péterrel, gróf Kemény Samuval és másokkal együtt. Urbán kiadta a körözési parancsot ellene és Takács József ellen, hirlapi cikkei miatt. A magyar hirlapíró nem volt kedves az osztrák katona előtt. Brassairól haragosai már sokszor hirdették, hogy rebellis és forradalmi

⁶ *Honvéd* első szám 42 lap.

ember. Bizonytal akadnak besugók, csak azért is, hogy érdemeket szerezzenek és megmentsek saját becses életüket, vagyonukat. Urbán nem katonai érdemeinek köszönte, hogy az erdélyi hadak főparancsnokává tették, hanem kiméletlen durvaságának, kicsinyes hatalmaskodásának. A törpe kis ember nem művelt férfi, sem nem vitéz katona. „Ő csak fegyvertelenek felett tudott hatalmaskodni, erejét avval szemben mutogatta, dicsekedett, fenyegetődzött és terrorizált.”⁷

Brassai 3—4 hetet Bánffihunyadon időzött a gróf Bethlen Zsiga udvarában. Leányának (Nincsi, gróf Toldalaghiné) zongorát tanított. Nem lakott a grófi udvarban, nehogy a családra vonja a kémek figyelmét, s hogy ne akadhasanak egykönnyen reá. Ettől az időtől kezdve teljes két évig kevés nyugta és biztonsága volt. Bánffihunyadról egyik tanítványával, gróf Teleky Lajosnéval, elment Nagyváradra, majd Pestre, mert ez alatt Bem sikeres hadjárata a mi seregeink felé fordította a szerencsét. Az ő szerencse csillaga is feltűnt, ha csak rövid időre is. A *Honvéd Hadi Főtanodához* kinevezték tanárnak. A *Közlöny* hivatalos lap december 27. száma a következő hírt hozza: Hetman, jelenleg Keményfi József úr, lemondása által a hadi főtanodába a hadi földrajz, álladalom és földtörténi megüresüt szék elfoglalására kineveztetik Brassai Samu volt kolozsvári tanár. (Budapest, december 24. 1848.)

Ahadügyminiszter távollétében Nádoszi Sándor ezredes írta alá.

E kinevezés tanári és írói jó hírének és az uniónak szép és értékes gyümölcse, de rosszkorra esett. A kormánynak s az országgyűlésnek pár nap alatt át kellett költöznie Debrecenbe. Brassai föl ment Pestre, de meg sem kezdhetette a tanítást. Szilágyi Sándorhoz írt levelében így mondja el a honvédtanárság dolgát.

Kolozsvár, február 27. 1875.

Édes Sándor Öcsém!

Engem 1848 őszén nevezett ki Tanárnak Mészáros, nem exelentias minister.

1. Hogy kiket másokat, arról az akkori Közlöny ad felvilágosítást, mert én nem tudok.

⁷ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. 358 l.

2. Helyünket mindnyájan elfoglaltuk, de én egy leckét sem adtam, mert körülbelül egy hétig laktam az intézetben, de január 6-án 1849 Windisgrätz Budapestre berukkolván, én azon nap kirukkoltam. Hallomásból tudom, hogy az ott maradtak Windisgrätz engedelméből megkezdték ugyan a tanítást, de ugyan az ő tilalmára, vagy 10 nap múlva, megszüntették.

Brassai sk.

Brassai Debrecenbe vonult, most már ismét mint honvéd, a táborral együtt. Üllőig gyalog mentek 17 fokos hidegben. Tisztirangban levőnek nézték. Állandóan a tisztekkel volt, vetük étkezett. „Igen jól is tartották, s ő elég jól találta magát, csak az bántotta, hogy Debrecenben semmi rendes foglalkozása nem volt.“

Kolozsvár követével, régi jó barátjával, Gyergyai Firi-vel, s az erdélyi urakkal együtt időzött, de nem volt kedvére a semmittevés. Az is aggasztotta, hogy anyja Kolozsvárt maradt. Elhatározta, hogy vissza megy Kolozsvárra, miután december 25-én visszafoglalták a várost honvédeink. Perczel Móricz tábornok látta el útlevéllal.⁸

Utalvány.

Nemzeti főhadi tanódai tanár *Brassai Samunak* ezen rendelkezéssel fogva Kolozsvárra menő útjában mindenütt az *előfogatok* szolgáltatassanak ki. Czeglédi főhadiszállásomon. Januárius 6-ika! 1849.

Zrinyi ezred peesétje.
1848.

Perczel Móricz m. k.
tábornok.

Utirány: Nagyvárad—Mezőtelegd 1 1/2 M. Telegd—Élesd
Élesd—N. Bárod. N. Bárod stb.

Kelt, V. Olasz. jan. 13 1849

Jofenere Sándor m. k. központi esküdt.

Kolozsvárra januárius végefelé érkezett vissza. Első dolga volt leszámolni a könyvtárnoksága alatt eladásra kezére bízott unitárius könyvekről és nyomtatványokról. 1844 november 2-től szól számadása, amely egymagában nem is érdemelne említést, hiszen legfennebb kultúrtörténeti jelentősége van annak, hogy az unitárius kiadványok milyen kelendőségnek örvendettek, de nevezetes és figyelmünket megragadja az a tény, hogy Brassai a négy év alatt bevett 236 forintból az évi 25 frt. fizetését levonva a kezénél levő 53 frt. törlesz-

⁸ Unitárius Koll. Brassai reliquiák.

tésébe kívánja beleszámíttatni az egyháznak korábban kölcsön adott 600 frt. hat évi kamatját, ami csaknem 160 frt, tehát tartozásának háromszorosa. Erről a szép tőke összegről „örökre lemond a Nemes unitárius közönség pénztára gyarapodásra“. Ez az eljárás Brassainál nem szokatlan s mégis meglepő, mert az unitárius egyháznak előlegezett összeg kamatját halála esetére anyjának rendelte volt. Úgy látszik, hogy most már nem aggódott jövője miatt. Bizott egyházában és bizott a jövőben is, mert Bem tábornok egyre-másra aratta fölszabadító diadalait. Mégis nem maradhatott Kolozsvárt. Észrevette, hogy ellenségei leselkednek rá. Mihelyt benyújtotta számadását és rábizta anyját barátjára, Krizára, majd Tordán Albert Jánosra, a Szilágyság felé elmenekült. Először Csomaközben szállott meg Nagy Elek prefektusnál, aki szívesen látta házánál. Csak rövid ideig maradhatott, mert más menekültek is érkeztek oda, akik rossz hirt hoztak. Együtt vonultak Szilágydarócra. Itt egy Szilágyi nevű ur házánál húzódott meg rövid időre. Majd elment Bagosra a református lelkészhez, a Fazakas József volt kolozsvári fiúképezdei tanár édes atyjához. Itt már jól érezte magát, mert könyvtárra akadt s mert a serdülő kis fiut, Józsefet taníthatta. Szabad idejében mindig olvasott. Egyik olvasmánya Voltaire volt. Egyszer kiment Brassai, a házigazda szőlőjébe s a pince gerendájára fölírta: „Brassai Samu a Ludoviceum tanára“. Ez kihívás volt a sors ellen.⁹

Bagoson, a Bánffy Elek házánál sokszor megfordult. A családdal jó ismeretségben volt. Egy vacsorára Brassai is hivatalos az urnő házához. Sokan gyültek össze. Mind a mellett, hogy a muszkák betörésének hire ide is eljutott, a társaság jó kedvben volt, „melyre a nők részéről a katonák számára, tépéssel foglalkozás szerezte meg az étvágyat“. Vacsora alatt sok pohárköszöntő hangzott el, nagyobbára mind

⁹ A most már néhai F. J. a Brassai halála utáni időben lapjában a Család és Iskolában kedvesen emlékezett meg egykori oktatójáról. Brassai a számtant, németet és latint tanította neki. Bagoson. — Fazekas értesítése szerint. — *Hubatsék Márton* árnevet használt Brassai. Így kapta leveleit. A pince gerendára fölírt címben a *Ludovicaeum* szó téves, mert Brassai ezt a címet nem használta. A Ludovicaeum meg volt alapítva, de nem működött. Az új honvéd iskolának később adták ezt a nevet.

Bemért, kinek éppen névnapja előestéje (márc. 17) volt. Brassai is mondott pohárköszöntőt a dicső Bem nevére mind csupa „e“ hangzóval.¹⁰

Nemsokára jó fordulat állott be sorsában. A Honvéd Hadügyminiszter április 30-ánkelt rendeletével megbízta és utasította, hogy az erdélyi várak, városok és más fontosabb védelmi helyek rajzait gyűjtse össze és szolgáltassa be a miniszteriumba.

A rendelet így szól:

2229/B.

FELHATALMAZÁSI NYILT RENDELET.

A katonai növendék intézet erdélybeni hasznos életbe léptetése főfigyelmet igényelvén, ugyanez intézet újabb felállításához szigorú adatok szükségeltetnek, mellyek mintegy újabb fő alapokul szolgálандjanak.

Ugyanevegből kiküldetik ezennel Brassai Samu földrajz-tanár, felhatalmozván őt, jelen nyilt rendelet erejénél fogva, minden akárhol találándó, jelesen N. Szeben városában Blagoevics főerdész, mint az erdőszet volt igazgatójánál található mindennemű a mérnöki rajztanra vonatkozó s főleg triangulirozási adatok s munkák átvételére és összegyűjtésére. Kötelessége lévén egyéb-iránt nevezett tanár urnak a hivatalos járatáról s annak eredményéről időszakonkinti körülményes jelentéseit felterjeszteni. Ideiglenesen e hivatalos kiküldetése folyama alatt saját személyére 4 pengő forintnyi napidíj rendeltetik. Külön értvén az utazási előfogatok, (melyek mindenkor kész pénzzel fizetendők) pótoltatását.

Felhívatnak ennél fogva minden polgári és katonai hatóságok,

¹⁰ *Létez egy vezérem, ezennel énnekem.
Énekelje ennek érdemét énekem
Versben peregjen le felkent észkerekem
Érje el fényének remekét remekem.
Német fejedelem vérebe felkele,
De Bem fegüverére sebes vesztet lele.
Erdélyre kedélyes egy szép éj delele,
Emelheted égre kezedet? Fel vele! stb., stb.*

Bagoson nem sokáig időzhetett, mert „egy Kristof nevű hitvány ember utána indult, hogy elfogassa.“ Hogy menekülhessen kénytelen volt levágnatni bajuszát, szakálát. Keserves műtét volt, már csak azért is, mert arcának régi diszéről kellett lemondani, de még inkább azért, mert az egész faluban csak az urasági kocsis értett ehhez a mesterséghez s nagyon kegyetlenül végezte munkáját.

Halála után két kolozsvári lap írt a meneküléséről s azt tette hozzá, hogy Brassai Budapestre ment juhásznak öltözve s a lánchidon elfogták. Ez sok más hasonló meséhez tartozik, de való, hogy Bagosról elment Szalárdra a gróf Csáky birtokára s ott a parkban hált és a hideg ellen úgy védekezett, hogy papírt terített maga alá.

miszerint e rendelet, mely a közös haza ügyei e kitűnő ágának gyarapítására irányozvák fogantatására, és sikerítésére nézve, ne csak minden akadályoztatástól óvakodjanak, sőt lehető segédkezet nyújtani, és fennevezett meghatalmazott tanár urat hivatalos járatában egész erővel, igyekezettel gyámolítani legszebb hazafini kötelességüknek ismerjék. A haza és közjog ugy kívánván, s különben nem eselekedvén.

Kelt, Debreczen, ápril. 30-án 1849.

az ideiglenes hadügyminiszter

P. H.

*Mészáros Lázár m. p.*¹¹

Egészen kedve szerinti megbízás volt. Azonnal hozzá is látott. Bejárta az országot, Kolozsvártól Szebenig, onnan Brassóig. Utközben hozzá csatlakozott Kőváry László, aki haditudósítással volt megbízva és arra volt utasítva, hogy érje utól Brassait.¹²

Ezalatt jutott a Brassai kezéhez Mienkievitz lengyel költőnek Bem. lelőtt újjáról és arról a temetésről szóló költeménye, melyet Kossuth rendeztetett a nagy hadvezér iránti tiszteletből. Brassai lefordította.¹³

Brassai küldetése sikerrel járt. Összegyűjtött és már júniusban be is szolgáltatott 218 darab rajzot, térképet és egyéb értékes anyagot. A Hadügyminiszterium elismeri működése eredményét.

Főhaditanodai tanári működésének ez az egy emléke van. Brassai összeköttetése meg szűnt, mikor a kormány Szegedre költözött. Ettől kezdve többé nem kapta fizetését, s „miután 1849 nyarán a szabadságharc bonyodalmai egyre nőttek, a Brassai munkája is félbe szakadt.“

Mikor a muszkák áttörtek Erdélybe, Brassai újból nyakába vette a világot. Ismét jó emberei közzé igyekezett menekülni, de a katonák valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellene. Sokáig bolyongott ide s tova Balla Sándor név alatt. Időzött Piskiben is, gróf Rhedei Jánosnénál. Első férjétől

¹¹ Eredetije Un. koll. Brassai reliquiák között.

¹² Dr. Márki Sándor akadémiai emlékbeszéd Kővári László fölött.

¹³ Versben megjelent 1909-ben a kolozsvári Kossuth-naptárban. A vers utolsó sorai:

Oroszverő Bem ujja ez mit ért
És egy bolond orosz golyó lelőtt,
Imára egy hős holt ujja előtt!

való fiának Bánffy Bélának adott leckét mathezisből. Itt egy üldözőjével, egy őrmesterrel szembe került. Az őrmester egyenesen az ő szobájába nyitott be e szavakkal: Brassai urat keresem. Brassai föl állott és szólt: Azonnal beküldöm. Kiment. Az őrmester várhatta ítélet napjáig.¹⁵

Bujdosása közben megtanult valami 40 féle kártyajátékot s elkezdett készíteni egy játékkönyvet, de tovább nem mehetett, mert mindig bizonytalan volt fölkelése és lefekvése. Egy évnél tovább tartó kalandos bujdosása alatt erdélyi ismerősei rejtegették. Csak egy részét ismerhetjük zaklatott életének. 1850-ben nyár kezdetén a Szilágyságban akadunk rá Piskolton gróf Rhédey Jánosné báró Wesselényi Kata házánál. Régi ismerősei és a botanikából tanítványa, a Nemes grófné, szívesen fogadta. Ellátásáról és biztonságáról gondoskodott. Könyvet vitt magával s olvasgatott. Ebédre bement a családhoz a serdülő kis házileányok nem kis bámulatára. A magas szikár ember fakó vászon ruhájában, hosszúra nyult szakállal és hajjal olyan furcsa jelenség volt, hogy „mint növendékek féltünk tőle“, — mondja az egyik serdülő leány most báró Wesselényi Istvánné, kit Kolozsvárt és Erdélyben igen jól ismernek, magas műveltségéről és jótékony, buzgó működéséről.¹⁶

Piskoltról Szatmár megyébe ment Domahidiékhoz.

Szerencséjére mindig kimenekült üldözői kezéből, végül 1850 nyarán sikerült útlevelet eszközölnie Pest felé.

1850-ben Kecskemétre az újjonnan felállított főgimnáziumhoz meg hívták tanárnak a növénytan tanszékére. Örvendett a meghívásnak, de az állást nem foglalhatta el, mert egyik ellensége kivel irodalmi polemiában volt, azt hiresztelte el róla, hogy rebellis, aki Kolozsvárt az ifjúságot fölbújtotta, hogy menjenek honvédnek.¹⁷

Ezalatt Szőnyi felállította Pesten a magánintézetét, meghívta Brassait. Meg is egyeztek. Ujabb reménységre új csa-

¹⁵ Saját elbeszélése.

¹⁶ Brassai a családnál nagyon jól érezte magát. Hosszasan ott időzött, otthoniassá lett. Egyszer nagyon ráijesztett a leányokra, mert hosszú köpenyegébe öltözve váratlanul benyitott szobájukba. Szeretett franciául beszélni s minthogy a családnál lakó francia leány gyönyörűen beszélt, sokszor eltársalgott vele.

¹⁷ Saját szavai.

lódás következett, mert Brassai a fölmenetellel késett s így ettől is elesett. „Szőnyi örvendett, mert félt Brassaitól mint menekülttől.“¹⁸

Legszívesebben a tanítást szerette volna folytatni, de mert élni kellett, hirlap-íráshoz fogott. Egy kis közleményét láttuk 1849-ből. 1850-ben, tehát még bujdosása közben ír a *Magyar Hirlapba* „az Angol Hirlap kezelésről.“ 1851-ben, midőn a politikai helyzet már némileg enyhült, úgy akar segíteni magán, hogy ifjúsági lapot indít. *Fiatalság Barátjának* nevezi. Felhívást bocsát ki, nem kevesebb mint 4500 példányban s amellet 650 levelet ismerőseihez és barátaihoz. Két hetenkénti füzetekben képekkel diszítve szándékszik kiadni. Dolgozótársak után lát. Szilágyi Ferencet, Arany Jánost, Gyulai Pált, Győri Vilmost s néhány más hasonló jeles író megnyert. Igéretet tettek Csengeri Antal, Jókai Mór, Nagy Péter. Nagyon súlyos, nehéz helyzetben kellett lennie; hogy egykori legnagyobb ellenségét, üldözőjét, Szilágyi Ferencet is felszólította dolgozótársnak. Mindenkinek feltűnt, aki viszonyukat ismerte. Barátja Nagy Péter szemrehányással illette.

Édes Barátom!

Nem is igen merném ezen megszólítást használni, Önnek azon szeretetlen nyilatkozata után, melyet folyóiratomban nyilvánított. Önök nem tudhatják, minő szerencsétlen viszonyok kényszerítettek a hirdetésem alatti név asszociálására, de a legigazságosabb és méltóbb utálatot sem kell felebarátunk s annál kevésbé egész barátaink rövidségéig terjeszteni. Reményleni merem, hogy az az ember, kitől egyedül várok folyóiratomban becsét nevelő eredeti dolgot, ezt nem fogja tovább megvonni tőlem s talán hamarabb mint várni bátorkodom, megörvendeztet egy kis fiatalsági novellával. Kimondhatatlanul megszilárdítaná megélhetésem ezen utolsó istápját, ha a két utolsó füzet valamelyikében közölhetném a még meg nem lött medve bőrét; de nézze, az a bizodalom, melyel egy barát barátjának családja gondviselését halálos ágyában hagyá végbizonyítványul, lelkesít engem is; vajha mondhatná, hogy az „én hitem megtartott engemet“.

Miután ily formán magam ügyében s érdekében elége kifejezettnek vélem óhajtasomat, át megyek más térre és szívemből kívánom, hogy az Isten Önt mindazokkal együtt, akiket szeret részesítse azon áldásában, amelyeket felfordúlt állapotunk szomorú körülményei közt élvezhet és tartsa meg szíves emlékezetében

barátját

Pesten, jul. 4. 1851.

Brassait.

(Erdélyi Múzeum 1911. évf. 58—59. l.)

¹⁸ Saját szavai.

E küzködés ideje alatt Gönczy Pál megkapta a kormány engedélyét, hogy magán nevelő intézetét a vidékről fölhozhassa Pestre. Gönczy a kitünő paedagogus kapva kapott az alkalmon, hogy Brassai Pestre telepedett. Minden habozás nélkül felajánlott neki az intézetben egy helyet. Gönczynek csak egy gondolata volt: a lehető legjobb intézetet teremteni előkelő magyar ifjak részére. A legjelesebb férfiakat kereste föl és nyerte meg intézetének: Török Pált, Székács Józsefet, Gyulai Pált, Csengery Antalt és másokat. Ezek közé Brassai jól beillett már csak azért is, mert mindenik „üldözött hazafi“ volt. Brassai mathesist tanított.¹⁹

Gönczy intézete gyorsan fölvirágzott. Az előkelő családok fiai itt kerültek össze, itt kapták oktatásukat. A nemzeti nevelés menedékhelye lett. Hátrahagyott kézirati munkájában maga mondja: „a forradalom kiütött, le is folyt. Viszontagságaiból sok és méltatlan üldözések között menekülve, 1851-ben Pesten telepedtem le, eleinte csak álnév alatt — ennek köszönhettem bántatlanságomat, míg Urbán távozta szabadon lélekzeni engedett.²⁰ Pestnek kilenc évig voltam lakója egy-évtiben s épen a Bach-korszakban. Brassai nem unta a fővárosi életet, de bizony csak azért, mert ott kedve telhetett olyan élvezetekben, amelyeket másutt, vagy egyáltalában nem, vagy csak szükösen kapott meg. A tanítás egymagában is kedves foglalkozás volt, mert érvényesíthette hajlamait. A művészet is évről évre erősödött. Irói kedvét a lassanként szaporodó napilapok szépirodalmi és kritikai rovataiban bőven kielégíthette s a konyhára szépen hoztak. Más irányban is kezd dolgozni. 1852-ben föllépik az akadémiában felolvasásával. Lefordítja egy francia lap tárcájából *Seglier kisasszony* című vígjátékot. A darabot a szinpadra is elfogadták, többször előadták és fizettek is érte: 4 frt.-ot.²¹

¹⁹ 1853-ban Bécsbe írt német levélen Sam. Brassai Lehrer der Mathematik.

²⁰ Brassai Kossuthnak híve volt, 1847/48-ban, de 1849-ben nem volt egy véleményen vele. — 1848/49. Történelmi Lapok 1897. június havi száma.

²¹ Seglier kisasszonyt Csepregi korigálta. Van benne egy léha marquis és ennek Brassai: „Mariskám, Mariskám eszem a szemedet“! éneket adta a szájába. E helyett Csepregi „valami sületlenséget írt.“ mondván: „Hogy lehet egy marquisnak ilyen adni a szájába“. Egy francia lap tárcájában jelent meg. Minden este a kávé-

A hite megtartotta Brassait, de nem hozta meg a kívánt szerencsét. Lapjából csak hat számot tudott kiadni. A könyvnyomda számlája azt mutatja, hogy az első számból 500 példány nem volt elég, még 300-at után nyomtatott, de az előfői díjak még sem fedezték a kiadás költségeit.²²

Ha lassan s ha csak nagy nehezen is, de végül munkához és megélhetéshez jutott. Sokat köszönhetett Berde Mózsának, a volt kormánybiztosnak, míg őt el nem fogták. Berde Pesten nagy tekintélynek örvendett. Brassait szerette, becsülte s szerencsésjének tartotta, hogy segítségére lehetett. Berde 1851 október 6-án, azon a gyászos emlékű napon, a pesti haditörvényszéktől idéző-levelet kapott. „Jó kedvvel nézek sorsammal szembe — írja ugyan arról a napról Daniel Gábornak. Sem megijedve, annál kevésbbé megtörve vagyok. Lelkem és kezem tiszta, nyílt arccal merem állítani és bármi találjon, láncaimat nyugodtan hordom, azt hiszem nem is marad el. Ideje is, hogy sorsunk legyen elhatározva, ne függjünk, mint a Muhamed koporsója.”²³

Nemcsak kellemes, de hasznos foglalkozása volt a magánoktatás. Előkelő férfiak és nők fölkeresték és hallgatták tanítását, főképpen a botanikából, de amellet mathesisből és zenéből is. A botanikából tanítványai voltak báró Eötvös József, Csengeri Antal, Gönczi Pál, Weér Farkas és még sok jeles ember. Annyi órája volt, hogy a jövedelméből egy kis tökélet gyűjtött. Meg volt elégedve a szerencsésjével, annyira, hogy mikor alkalma kínálkozott, hogy a *Hazai Takarékpénztárnak* részvényeiből vásároljon „a maga szép esze után indulva úgy okoskodott, hogy a Takarékpénztár jótékony inté-

házban fordította s azt hitte senki sem előzi meg, de biza épen akkorra volt készen egy másik, de volt annyi eszök, hogy ezt fogadják el. Saját tudósítása.

²² A nyomdász számláját még úgy sem tudta kiegyenlíteni, hogy a szerkesztésért járó 120 frt. kamatjával együtt vissza fizette. „Marad még szerkesztő Brassai Samu úr által megtérítendő: 155 frt. 38 kr.“

A *Fiatalság Barátja* meg szerezte Brassainak az első magyar ifjúsági lap alapítója dicsőségét, de nem hozott a konyhára.

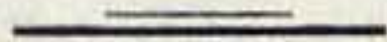
Fiatalság Barátja kedves címet a Dávid Ferencz egylet fölfrissítette 1891-ben. Brassai és Boros György közös szerkesztésében kiadta néhány számban, de azután beleolvadt az Unitárius Közlönybe, illetőleg ifjúsági kiadványok füzetes gyűjteménye lett.

²³ Berde levelének eredetije a báró Daniel-család levéltárában.

zet, amelybe mindenki jószántából áll be. Ő nem látta szükségesnek a jó szándékát ide irányítani, de meg is bánta, mert elesett attól a szép jövedelemtől, amit 10 takaréknak részvény, későbbi éveire biztosított volna.“

Mikor már biztosítva volt a megélhetése, anyja után ment Kolozsvárra és elvitte magához. Háztartást rendezett be, mert az özvegy papné nem tudott rendes foglalkozás nélkül élni. A magas műveltségű asszony jól találta magát Pesten, mert a világ folyása érdekelte. Szívesen foglalkozott a napi eseményekkel. 1851 utolsó felétől fiának Kolozsvárra visszatértéig Pesten maradt, a Király-utcai kis lakásban. Magas, sovány asszony volt. De olyan erőteljes és élénk, hogy akik fiával együtt látták, feleségének nézték. Anyja oly nagy olvasó volt, — mondja Berde Mózsa — hogy mikor a rántást kavargatta, akkor is a kezében tartotta a könyvet, de a rántás nem égett oda.²⁴

²⁴ Sándor Jánosnének beszélte Berde Mózsa. Közli Szentmártoni K.